

VEDUTE HERCEG-NOVOG DO KRAJA XVII Veka

Broj štampanih gravira Herceg-Novog je priličan. Po ličnom saznanju ima ih više nego na primer Kotora, Budve, Bara ili Ulcinja, te Dubrovnika, ali ih je manji broj nego gravira Beograda. Ovo je razumljivo, jer su naši gradovi bili u žiji interesovanja uglavnom u vreme ratnih sukoba ili nagoveštaja.

U to vreme su borbe oko Beograda sa Turcima bile značajnije u opštim razmerama nego oko Herceg -Novog koje su imale uglavnom lokalni značaj. Sa druge strane Herceg-Novi je bio u rukama Turaka, pa osvajan od hrišćana, dok Kotor nikad nije bio u rukama "nevernika". Pobeda i osvajanje Herceg-Novog od hrišćanske koalicije morala je biti posebno postavljena jer je bila od interesa i značaja za celu Evropu.

Treba posebno istaći da je Herceg Novi u posmatranom periodu bio tipičan grad - tvrdava sa manje civilnog stanovništva, koje nije bilo direktno vezano za vojsku.

Pobrojani listovi gravira u prilogu nikako ne obuhvataju sve postojuće gravire, već samo izvestan broj, u prvom redu iz pripadajuće mi kolekcije, kao i jedan broj poznatih primeraka iz drugih kolekcija koje su mi bile dostupne.

Obuhvaćeni su isključivo štampani primerci iz razloga:

- što je broj istih ograničen,
- oni su većim delom poznati,
- služili su savremenicima za upoznavanje izgleda grada,
- i danas su pristupačni, kao kolekcionarima, tako bibliotekama, muzejima i arhivima.

Pored ovih štampanih gravira postoje brojni crteži, akvareli, uljane slike, i slično, koje su imale vojne, katastarske ili dekorativno-ilustrativne ciljeve, a nesumnjivo su u celini brojnije, ali i teže dostupne pošto su sačuvane, po pravilu, van naše zemlje, prvenstveno u Veneciji, delimično u Beču, dok turski i drugi arhivi nisu još dovoljno istraženi. Sve ovo zahteva posebnu studiju.

Ovaj popis je ograničen do kraja XVII veka, jer je u tom periodu nastao veći deo gravira, i to je ujedno bilo razdoblje, kada su se oko Herceg Novog vodile vojne operacije.

Prvi prikazi gradova su štampani dvadeset godina posle Gutenbergove Biblike, u okviru njegove Werner Rolwintca (1425 - 1502), kelnskog kaludera, u knjizi "Fasciculus Temporum", koja je prvi put štampana 1473 - 1474 i doživela

više izdanja. Tu su, u okviru teksta, prikazani u drvoreznoj tehnici razni europski gradovi, po pravilu, nerealno i uprošćeno, a mnogi gotovo identični jedan sa drugim (n. pr. Lyon, Trier i Atina, a ima i drugih slučajeva). Od naših gradova ovde je bio prikazan samo Dubrovnik, iako uglavnom netačno, ipak daje asocijaciju na ovaj grad. Isti je slučaj sa Venecijom.

Medutim prvi realni izgledi gradova na posebnom listu i odgovarajuće veličine, dati su u knjizi Bernarda Braydenbacha "Hodočašće u Svetu zemlju", - prvo izdanje 1486, a bilo ih je više na raznim jezicima do 1506 god. Poznato je da je crtač bio Erhard Reisch. Ovde je kao prva usputna stanica posle Venecije, kao polazna tačka, prikazan Poreč (dimenzije 39,3 x 25 cm), takođe u drvoreznoj tehnici i sa verovatno približno realnim izgledima ondašnjeg grada. Ovo, inače vrlo retka gravarska inkunabula, ukazuje da je jedan naš grad veoma rano na prilično maestralan način prikazan tadašnjoj čitalačkoj publici.

Do 70-tih godina veka i drugi naši gradovi su retko prikazani. Tako je osvajanje Beograda (Grichisch Weissenburg) od strane Turaka 1521. prikazano na posebnom letku 1522 god. radenom od strane Dürerovog učenika Hansa Sebalda Beheima (doskoro se smatralo pogrešno da je autor istog bio Wolfgang Reych), u tri varijante. Ovu sliku nešto izmjenjenu i umanjenu preuzela je čuvena i vrlo popularna "Cosmografija" Sabastijana Münstera, a u okviru odgovarajućeg teksta u svojim brojnim izdanjima na više jezika od 1540. do 1628. god. Od naših gradova tu je prikazan još samo Zadar (Iadera). Ova knjiga je bila u ovom periodu gotovo jedino istorisko-geografska knjiga tadašnjeg obrazovanog sveta.

Kiparski rat izazvao je interes u svetskoj javnosti, a posebno u Veneciji za naše priobalne krajeve, kojima je ona dominirala. Tako se od 1568 god. do 1575 god. javljaju brojni prikazi naših krajeva i gradova.

Pored rata tome su doprineli i sledeći faktori:

- Venecija kao posednili naše obale bila je u to vreme prva štamparska sila sveta, te je imala primat u graverskoj tehnici. Medutim, uskoro, kao posledica rata i epidemije kuge, primat prelazi na sever, u Holandiju Flandriju i Nemačku:

- Razvoj pomorske trgovine, posebno venecijanske, izazvao je prast interesa za pomorske puteve, posebno prema Istru, te je izrada tzv. portolna, sa regionalnim geografskim kartama i izgledima lučkih gradova, trebala poslužiti i za praktično-trgovačke svrhe:

- Najzad, u ovom periodu geografske karte, a uz njih i vedute, počinju da se zajednički spajaju i formiraju u povezanim zbirkama. Za prioritet ovakvog povezivanja postoji rivalitet između Rima (Lafreri), Amsterdama (Ortelius) i Venecije (razni izdavači). Ovo je doprinelo da se od ovog perioda štampane geografske karte i vedute sačuvaju za buduća pokolenja jer su, dotada izdvojeni štampani primerci istih mnogo lakše propadali. Ovo je razlog da su oni, ili retki, unikatni, još češće zametnuti, ili čak definitivno izgubljeni.

Iz perioda ovih zbirnih portolana sačuvana su tzv. u "Male Camotieve Atlante" u kojima često nalazimo dve geografske karte sa prikazom Boke Kotorske

i tri Herceg-Novog. Slobodno možemo reći da je u ovim, i danas popularnim portolanima, Herceg-Novog najčešće prikazan. To nas pobuduje da se na istim posebno zadržimo.

Pored većeg broja ovakvih sačuvanih zbirki (misli se da ih ima oko 70 u svetu) i znatne dokumentacije, koja postoji u venecijanskim arhivima, ne može se sa sigurnošću utvrditi autorstvo pojedinih geografskih mapa i veduta. Naime, u to vreme bilo je uobičajeno da ličnosti crtača, gravera, štampara, knjižara - prodavaca i najzad organizatora celog posla, - izdavača, budu odvojene.

Iz tog razloga savremena dostignuća nauke u ovim portolanima danas su na prinližno sledećim pozicijama:

a) da su ove mape prvo bitno cirkulisale, iako jednake veličine, pojedinačno; tek su naknadno iz postojećih zaliha sastavljene u celovite Atlante, kojom prilikom im je pridodata i naslovna strana.

b) Poznata su uglavnom sledeća izdanja:

- "Il primio libro dell Città et Fortezza Principali del Mondo..." Venetiis 1565-67 sa 37 listova. Tvorci: Poalo Forlani i Domenico Zenoi,
- "Le vere imagini..." Ventiis Donto Berteli 1569. Ima 51 lista.
- "De disegni delle più illustri e Fortezze..." Vinegia, Bolegnino Zalteri 1569.
- "Civitatum Aliquot ..." Venetiis, Zenoi Domenico 1573. Ima 50 listova.
- "Nuovo ristampato ..." Ventiis 1573 Simon Pinargent (u saradnji sa Nicolom Nelliem). Ovde ima naših gradova, ali ne i Herceg-Novog, koga u videnom primerku nisam našao. U pitanju je vrlo retko izdanje.

Ovde treba napomenuti da su mnogi od ovih atlanta, sem onih koje imaju fiksne brojeve odštampane ili uvek rukom označene, sastavljeni različito, - zavisno od zemlje kupca, ili u nekim slučajevima od raspoloživih zaliha pojedinačnih primeraka.

- "Civitatum Aliquot ..." Venetiis iz 1574. donato Bartelli. Ima 68 gravira, a ponegde ima i manje. Ovo je, verovatno, prošireno izdanje ranijeg, od istog autora. To je najčešće portolan i većina pojedinačnih primeraka, koje se nalaze u prometu, nastale su razdvajanjem ove zbirke i prodajom istih.

- "Isole famose, porti, fortezze ..." In Ventelia alla libleria del Segno di S. Marco. Ima 88 listova. Bez naznake sastavljača i datuma izdanja. I ovaj se portolan nalazi najčešće u prometu. Zanimljivo je da se u njemu nalazi najveći broj gravira (12) sa potpisom Camotia (Camocio), što je navelo autora iz prošlog veka Marinelija i Cigogni da ovaj Atlanta pripisu Camotiu i da oderede, kako verovatn godinu izdanja, 1571 ili 1572. To je zatim usvojeno kao uobičajeno u literaturi. Tako se ovi Atlanti pogrešno i popularno nazivani Camofivi. Isto tako i godina je ponekad pogrešno naznačavana, jer je toisto moralo biti posle 1574 godine. Ovo utoliko pre što je Camotio imao izdavačku kuću pod znakom piramide, dok je u naslovu ovog aortolana bio Sv. Marko, te je izdavač i ovde morao biti Donato Bartelli.

Pored toga posle 1575 god. Camotio se nije više oglasio te se smatra da je umro u epidemiji kuge 1575 godine. Zna se da Camotio nije bio ni crtač ni graver već samo štampar i izdavač.

Brojni tadašnji venecijanski crtači, graveri, štampari i knjižari su medusobno saradivali, konkurisali, otkupljivali medusobno, te nasljeđivali već izgravirane bakarne ploče. Ovako dobijene ploče su upotrebljavali, a često ih dopunjavajući i neznatno mijenjajući, kako bi prisvojili autorstvo istih. To je razlog da se one medusobno unekoliko razlikuju.

Svojstvo bakarnih ploča je da se one upotrebom - štampanjem troše, te su prva izdanja bila jasna i finih preciznih crta, dok su vremenom postajala nejasna, odnosno mutna ili kako se to popularno kaže, postala su "umorni ploči".

Tako je ovo, pored različitog papira i vodenih znakova na istim, jedan od načina utvrđivanja približnog redosleda godina izdanja. U ovoj oblasti su dali doprinos i mnogi značajni umetnici koji su, inače, radili umetničke religiozne slike, portrete ili istorijske dogadaje. Od naših umetnika toga doba, treba posebno istaći dva Šibenčanina: Martina Rotu Kolunića i Natalija Bonifacija.

Napominjemo da su sve ove vedute izvedene u finoj bakroreznoj tehnici ("talle douce") koji je tada u renesansnoj Veneciji Dominirao i dopuštao najpreciznije crtež koji su izvedeni na kvalitetnom papiru rimskih i venecijanskih proizvoda, što svedoče vodenim znacima na istim. Veličina svih ovih veduta se krećala oko dimenzije 20,5 x 15 cm.

Posle ovog superijornog venecijanskog perioda, kao posledica rata i epidemije kuge, nastaje očigledna dekadencija, te se samo reproducuje ili stvara novo na lošijem nivou, jer se rad na izdavanju sličnih malih Atlante - portolana mora nastaviti s obzirom na narasle potrebe i potraživanje istih.

Tako beležimo sledeće Atlante različitih sastava, zavisno od zaliha i potražnje, sa "umornim" gravirima, a ponekad i novo pridodatim:

"Vere illustrissima urbus imaginis ..." Venetia apus Stefanum Scolari ad signem tre virtu MDCXXXIII Libreria Arrigoni deli Oddi. Ima 29 slika.

- "Rosalote de più illustri e famose citta di tutto il mondo" ... od Francesca Valegia, bez datuma. Verovatno da je bilo više izdanja, ali u svakom slučaju posle 1590 godine. Imaju razni broj prikaza sa mnogo novih, a najveći broj u ovim izdanjima je 235 listova.

Sa prestankom ovih portolana, uz povećanu potražnju, javlja se nova serija koja se inače često sreće u javnim institucijama, kod kolezionara i u javnom prometu. To je "Viaggio da Venetia a Constantinopoli per mare e per terre ..." od Giuseppa Rossuccio ... in Venetia appresso Giacomo Franco 1606." Verovatno da je ova zbirka nastala u saradnji oba ova autora, a Herceg Novi se nalazi pod brojevima 18 ili 22, zavisno od izdanja (nema kopije ove gravire).

Medutim, ovi listovi se mnogo manje umjetničke vrednosti u odnosu na "Camotiove atlase", a ujedno i manjih dimenzija. Opši utisak je da je uzorak ovih gravira bio "Camotovi atlasi", ali znatno uprošćeni i bez umjetničkih pretenzija.

I pored toga, ove ploče su upotrebljavane još dugo vremena. Često su i pojedinačno štampane, a na kraju su, u većem delu, poslužile za izdavanje popularne enciklopedije Lassor de Varea 1713 god.

U ovom periodu javlja se još jedan štampani putopis ilustrovan sa gravirama "Relation journaliere du voyage du Levant faite et decrit par haut et puissant Seigneur Henri de Beauvau" izdato u Nancu 1629 godine. Na sedmoj strani nalazi se Herceg Novi, a ima i ostalih naših gradova. Ove gravire posjećuju na Rossacciove, ali su ipak izmjenjene.

Tako se ovaj period smatra pod uticajem Rossaccia, koji inače nije uživao, niti danas uživa, niti danas uživa, ugled dobrog gravira, već je samo popunio komercijalne praznine, nastale u dekadenciji. Ne isključuje se da je u ovom periodu bilo i drugih sporadičnih gravira Herceg Novog ali zasad nisu poznate.

Dekadencija je definitivno prekinuta delatnošću Vincenza Coronellia (1650 - 1718) kontraverzne, svestrane, dinamične, isključive i darovite ličnosti. Najveći majstori izrade globusa svih vremena, osnivač Prvog geografskog društva u svetu (Argonauti), general franjevačkog reda, zvanični kartograf Serenissime, začetnik Prve naučne enciklopedije, prirodnjak i tehnički znanac, ujedno je bio i veliki izdavač atlasa sa geografskim kartama i vedutima. Računa se da ih je bilo oko 1200.

Dugo je posle smrti podcenjivan i zaboravljen, da bi od sredine ovog veka bio rehabilitovan i uvažavan. Njegove brojne gravire su često nalaze i obavezuju da njihovom tvorcu posvetimo veću pažnju.

Cer njegov opus u ovoj oblasti mogao je ostvariti zahvaljujući širokom organizovanju dobijanja podataka, a uz podršku zvaničnih organa, zatim korišćenjem već postojećih mapa, uglavnom holandskih i nemačkih autora. Ujedno je angažovao niz graveru i crtača, pošto sam nije bio ni jedno ni drugo, a delimično je štampao u manastiru u kome je živeo. Pored toga je koristio i druge štamparije neujednačenih kvaliteta.

Pošto je njegov deo u ovom poslu bio nesumljivo odlučujući, to sve ove gravire sa pravom nose naziv "Coronellieve", tim pre što je on kao jaka i isključiva ličnost postepeno potisnuo dokaze o prisustvu svih svojih saradnika. Njegob rad u ovoj oblasti se proteže od 1684 do 1710. godine. Pred kraj života, lišen svih zvaničnih titula, posvetio se drugom radu i umro je, kako je živeo, za pisaćim stolom.

Njegova velika karta Boke Kotorske iz 1685 (rede izdanje) preštampana 1688 godine smatra se jednim od njegovih originalnih i najmarkantnijih ostvarenja, kako u pogledu umetničke vrednosti, tako i preciznosti, „jer nije imao do tada odgovarajući uzor. Po izvesnim indicijama, njegov red na ovoj mapi iniciran je prikazom Herceg-Novog.

Samo njegove vedute Herceg-Novog nisu spektakularne ni izgledom ni veličinom, utoliko pre što su bili više prateći materijal uz mapu ili uz tekst. Ne treba pri tome zaboraviti da se Herceg-Nov i tada nalazio u turskim rukama. Dočnije vedute, gravirane ili crteži, potiču iz vremena kada su Herceg-Novi našao pod

dominacijom Venecije. Njegove gravire Herceg-Novog su izdavane pojedinačno, nekad sa posvetom, ali ipak najčešće u okviru njegovih velikih Atlanta "Morea ..." "Teatre citta ..." "Citta e Fortezza ..."

Nešto veći i detaljniji prikaz Herceg-Novog dat je na graviri "Osvajanje Herceg-Novog" gdje je pokazana i šira okolina grada, te raspored vojnih jedinica. možemo reći da je ovaj crtež originalan i da se svojom veličinom izdvaja od ostalih.

U isto vreme kada je radio Coronelli, u Rimu je zapažena delatnost Giovani Giacomo Rossija, koji je izdavao geografske mape i izglede gradova u "Stampariji al Pace". O njegovom životu i radu se malo zna.

Njegova delatnost pada u periodu 1649 do 1690. Misli se da je bio štampar, knjižar i izdavač. Pored ostalog ovde se na prvom mestu ima u vidu njegov vanredan prikaz bitke za osvajanje Herceg Novog kao i prikaz grada u "Teatro delle guerre contro il Turco ..." izdato 1687 god. Ovde ni ime crtača, ni graveru, nisu poznati zbog nedostatka biografskih podataka. Inače ima brojne mape i vedute iz naših krajeva uključujući one sa kopna i to uglavnom iste koje je izdavao Cornelli, međutim one se razlikuju izradom i izgledom.

U isto vreme posebno ukazujemo na veliku graviru zauzeća Herceg Novog sa potpisom Arnolda van Westerhouta, koji zbog niza detalja zасlužuje posebnu pažnju. Inače nije poznato da je ovaj autor prikazao bilo koji drugi grad ili istorijsku scenu iz naših oblasti. Ovo je očigledan primer glorifikacije jednog dogadaja, bilo po narudbi ili inspiraciji.

Neosporno posle ovog, plodni graveri i izdavači Buttats i Peeters izdali su gravire naših gradova, a između njih i Herceg-Novog. U odnosu na ostale gradove, koji su prikazani (n. pr. Beograd ili Kotor), ovaj njihov prikaz je sasvim neoriginalna i umetnički skromna tvorevina, kao da je poslužila da popuni prazninu.

Na prelazu u 18. vek možemo pomenuti i gravire u izdanju Mortier-a, koji već pokazuje novije i modernije načine u prikazivanju grada. Nažalost, ovde se više išlo na umetnički utisak nego na precizne detalje, a što je već u to vreme bio slučaj. Na taj način smo, nažalost, lišeni jednog dobrog dokumenta o izgledu Herceg Novog, bez obzira na zнатне dimenzije ove gravire.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Izučavanje izgleda naših gradova u prošlosti sa starih gravira, je zapostavljena disciplina. Ovo ne važi samo za naše podneblje, već je to, u priličnoj meri, slučaj i u svetskim razmerama. Dok se stare geografske karte izučavaju već vekovima, ozbiljnije izučavanje veduta počinje tek poslednjih decenija, uglavnom u skromnijim razmerama. Uvek se smatralo da su Atlantima - atlasima, osnovne geografske karte, a izgledi gradova eventualno prateći materijal. Kad je se štampane vedute u većim domenzijama, imale su uglavnom umjetničke pretenzije ili kao ilustrativno-dekorativan materijal.

Ovome doprinosi činjnika da, dok su geografske karte uglavnom prikazivane u atlasima, a rede u knjigama, dotle su gradovi štampani, pored atlasa, pretežno u knjigama, novinama, pojedinačno, jednom rečju bili su raspršeni i teško sabirljivi. Dok su geografske karte detaljno analizirane i izdavane su brojna monumentalna dela, u oblasti veduta još uvek nema neko sveobuhvatnije delo, što otežava izučavanje ove matreje.

Tom prilikom se zaboravlja da nam ova istraživanja mogu pružiti:

1. odličnu dokumentaciju o istoriji naših gradova, jer pored izmišljenih i samo umjetnički doživljenih, imamo delimično ili u celini (posebno u kasnijim periodima), gradove prikazane na realističan način. Tako bi se, upoređivanjem sa arhivima, pisanim izvorima, arheološkim nalazima, moglo rekonstruisati mnogo toga kako su naši gradovi izgledali. Štampane gravire, kao i drugi likovni uzori, to dočaravaju više nego išta drugo. Međutim, ne treba ovde zaboraviti da je manje vidnih i na licu mesta nacrtanih gradova - dakle originala, a više kopiranih veduta. Ovo se odnosi na ranije periode;
2. oni nam ilustruju kako su pojedine gradove videli i doživeli savremenici t. j. deo obrazovane javnosti, koji je pratilo zbivanja. Pri tome ne treba zaboraviti da je kretanje ljudi bilo otežano i u manjoj meri nego što je to danas slučaj. To je bio jedini način dobijanja predstava o udaljenim gradovima i krajevima;
3. pojedine vedute predstavljaju mala umjetnička dela, pogotovo ako su kolorisana. Ovo naročito važi kada su kolorisana u vreme njegovog stvaranja. Ponkad su ih slikali ili gravirali vršni umetnici, odnosno zanatlije, tako da dekorativni momenat i umjetničko doživljavanje u nekim slučajevima dolazi u prvi plan;
4. pored izgleda gradova, u detaljima možemo uočiti razne tipove brodova, oružja, nošnji, uniformi, izgleda kuća, tvrđava, crkvi idr.

To su samo neki od aspekata mogućih analiza, ali nam ovde i prostor i znanje nisu dopustili da govore u pitanju detaljno analiziramo. Stoga bi ukazali na mogućnost, možda neophodnost, da ovu disciplinu treba kod nas razviti, jer se u svetu poslednjih godina javljaju monografije koje to radc pa se u nekim slučajevima i daleko odmaklo. Čini mi se da naši muzeji, biblioteke, arhivi i druge javne institucije obraćaju manju pažnju na njihovo skupljanje i što je još važnije, njihovo

adekvatno, permanentno izlaganje javnosti, jer mislimo da bi to podstaklo odgovaarajuća proučavanja.

Pri ovom netreba zaboraviti:

- da se ovi listovi gotovo isključivo štampani u inostranstvu gde se sada gotovo jedino mogu naći. Ukoliko ih i ima, oni su kod nas u celovitim zbirkama i nije ih moguće izložiti;

- da postaju sve rijedi, te njihovo pribavljanje predstavlja znatan napor, vremenski utrošak, skopčan sa odgovarajućim, ne malim, materijalnim troškovima;

- da je biblijografija i u svetu prilično retka i neophodna u odnosu na slične discipline. Kod nas gotovo da ne postoji i zamjenjuju je, po pravilu, izložbeni katalozi sa kratkim, ponekad netačnim komentarima. To znatno otežava identifikaciju pojedinih primeraka i objašnjavaju;

- da kompletnija analiza veduta predpostavlja poznavanje više uporednih disciplina: gravrske tehnikc, vrste papira, nauke o vodoznacima, istorije uopšte, a gredc u pitanju posebno, autore izrade gravire uopšte.

Sve ovo može zahtevati potrebnu organizacije multidisciplinarnog rada.

POPIS
gravira o vedutima Herceg Novog do kraja XVII.-og veka

1. a) Iz tzv. grupe "Camotiovih atlasa". (1560 - 1580)

b) Slike i potpis ukazuju da je uzet iz zbirke "Civitatum Aliquot ..." Venetiis MDCLXXIII Donati, Berteli. Ovaj album se nalazi najčešće u muzejskim kolekcijama sveta, a sama gravira je na 12. mestu.

c) Potpis Dominico Zenoi (Zenoni) ne znači da je on istu "rtao ili gravirao, s obzirom da je često kupovao, prepravljaо i menjao graverske ploče. Tako je bio optužen i platio kaznu zbog nepravilnog prisvajanja autorstva. Njegova delatnost je između 1560. i 1580. poznata, a smatra se umetnikom srednjeg nivoa. Radio je samostalno, ali je i saradivao sa ostalim poznatim graverima, štamparima, izdavačima i knjižarima Venecije toga doba.

d) Gravira je veoma uprošćeni prikaz gradske tvrdave. Vidi se i Perast kao i okolini teren koji je nerealan, pošto je Herceg Novi uveličan.

e) Gravura je radena sa tzv. finim rezom na bakarnoj ploči, a dimenzija je 15 x 20,5 cm. Iz kolekcije je autora.

2) a) Takode iz grupe tzv. "Camotiovih atlasa". (1560 - 1580)

b) Slika i broj ukazuju da je uzet iz "Isole famose .... Venetia Librerija di S. Marco." Nalazi se pod br. 21 u zbirci od 88 gravira.

c) Nema potpisa niti objašnjenja, tim pre što je mesto za legendu ostalo upražnjeno i navodi se na razna razmišljanja jer je to neuobičajno.

d) U odnosu na prethodnu graviru sasvim je različit izgled gradskih zidina, raspored zgrada unutrašnjeg dela grada i okoline i uopšte ne podsjeća na ostale gravire Herceg-Novog iz tog perioda. Očigledno da predstavlja rad drugog majstora - slikara i gravera.

e) Izrada je u istoj tehnici kao i prethodna. Nalazi se u zbirci Miroslava Viktorovića, kolecionara iz Beograda; a presnimljena je iz "Politike" od 1.2.1979. god.

3) a) Takode gravira iz tzv. "Camotievih atlasa." (1560 - 1580. god.)

b) Primerak je uzet iz "Isole famose ... Venetia Librerija di S. Marco" i nosi br 20 na kome se mesto i nalazi od 88 listova ovog Portolana.

c) Autor je nepoznat, ali veoma podsjeća na sledeću graviru, po mnogim elementima: slovima, izgledom grada, brdima, predstavom kuća i dr. elementima. Moguće je da je autor Šibenčanin Martin Rota Kolušić, vrsni graver mnogih umjetničkih gravira religiozne sadržine (ovo u prvom redu navodi Ljubić, ali pri tome ne pruža i odgovarajuće dokaze). Neki autori prihvataju ovo.

d) Reklo bi se da je ovo red većeg umjetničkog dometa, nego prethodna dva i bez sumnje je najinteresantniji u ovoj grupi listova. Sama gravira prikazuje napad hrišćanske flote sa mora 1687. god. i možda bi trebalo analizirati svaki od prikazanih brodova. Imo prikaza i rasporeda trupa u napadu, te zapovedačkog logora. Sam grad je prikazan sa turskom zastavom. Može se reći da je ovo jedna od najvrednijih i najinteresantnijih gravira iz cele ove zbirke.

e) Radena je u istoj tehnici kao i prethodna, a nalazi se u zbirci autora, s tom što je bojena finim okerom. Ovde se podrazumeva da je sama štampa bila u crno-beloj tehnici, a boja je naneta naknadno u neutvrđenom periodu.

4) a) Такође из групе "Camotievih atlasa". (1560 - 1580. god.)

b) Припада збирци "Isole famose ..." Ima mesto i nosi broj 19, od 88 listova.

c) Po pisanju autorstva važi sve što je rečeno za prethodnu, sa kojom ima mnogo sličnosti, pogotovo u generalnom utisku.

d) Ova takođe lepa gravira prikazuje Boku sa severnijim delom naše obale, obuhvatajući i Dubrovnik. Tako se pre može smatrati u geografske karte, a ne vedute grada. Međutim, kako su sva tri grada (Dubrovnik, Herceg Novi i Kotor) data naglašeno, a u nekoliko i detaljno, to može spadati i u grupu veduta. Ovo u toliko pre što je ovo prvi malo veći i plastičniji prikaz grada Kotora na nekoj od gravira, kako je to poznato. Da se ovo može smatrati umetnički lepša geografska karta, ukazuje činjenica da je poslužila za obrazac prikazivanja područja obuhvaćenog zemljopisom 1667. god., čak skoro vek kasnije u vršnoj radionici naslednika Matiasa Meriana, a takođe i za male hidrografske prikaze Boke Kotorske francuskih i engleskih autora 18. veku. Postoji još jedan prikaz Boke Kotorske u ovim atlasima i prikazuje Boku sa južnim delovima do albanske granice. Međutim ovo je daleko manje umetničke vrednosti, ali navodi veći broj mesta. Ponekad ovaj drugi prikaz nosi potpis Zanonia (Zenoi). Inače je neuobičajno u ovoj zbirci da se ista oblast prikaže dva puta.

e) Radeno u istoj tehnici i veličini kao i prethodni. Iz kolekcije je autora i takođe naknadno obojena - ne zna se u kom periodu.

5) a) U gornjem djelu se predstavlja zamišljena slika zemljotresa u Dubrovniku.

b) To je uzeto iz "Der Peschreibung vierdet (oder das Theatre Europei zahnter Teil von der 1665 Jahr bis Anno 1671 beschrieben von Wolfgang Jackob Geiger in Verlog Mathei Merian (Casper Marijan und Matthia Götzers, MDCXXVII)". Moguće je da je to izašlo neposredno posle dogadaja kao prigodan letak, pa je naknadno otisak ploče stavljen u pomenuti atlas. Postoji ovo izdanje u 1703 godini.

c) Radi se o čuvenoj radionici Matthiase Meriana koja je bila jedna od najboljih u to vreme, a u svakom slučaju najplodnija. Osnivač iste Matthias Marian umro je 1650. godine, a nasledili su ga dva sina i zet. Najznačajniji od njih bio je sin Caspar Merian (1627- 1686) i sam graver i izdavač. Uopšte je teško sa sigurnošću utvrditi ko je u ovoj radionici radio brojne gravire iz niza evropskih zemalja, pa i ovu u pitanju.

d) Kao osnova ove gravire služila je gravira koja prikazuje Boku i Dubrovnik iz "Camotievih atlasa" (u našem prikazu pod br. 4) U levom gornjem uglu ima posebnu sliku požara u Dubrovniku, nastalog posle zemljotresa, što deluje originalno i upečatljivo ali je u osnovi samo umetnička fantazija.

Može se reći da je delo na visokom umjetničkom nivou, premda je očigledno da slikar, odnosno graver, nisu poznavali ovu oblast, niti prisustvovali zemljotresu. Prikazana je celu oblast obuhvaćena zemljotresom, ali je Dubrovnik stavljen u centar dogadaja, pošto je bio najznačajniji grad u ovoj oblasti. Tako

povod za predstavu široj čitalačkoj publici ovog puta nije bio rat već prirodna nesreća, o kojoj je tadašnje javno mjenje govorilo.

- e) Izrada je u bakrotisku, a uzeta je iz kolekcije Đorda Radivoića.
6) a) Naziv ove gravire je "Pianta della Città et Fortezza di Castel Nuovo"...

b) Možda je ovo bi oprvobitno letak koji je crtan i štampan 1684. god. Inače je uključena u :

"Conquiste de la ser.ma Republica di Venezia Epiro et Morea ..." Venezia 1686, izdavač Vincenzo Coronelli - "Morea ..." Venezia 1686, izdavač V. Cornelli i "Morea ..." Pariz 1687.

c) Kao autor (crtac) navodi se N. N. a kao graver Domenico Rossetti poznati umetnik - graver, rođen u Veneciji 1650 a umro 1736 u Veroni.

Za ovu gravuru postoji crtani predložak i opis Herceg-Novog na dve strane, pisan rukom. Crtež je identičan sa gravirom koja se nalazi u Bibliothéque Nationale, Pariz.

Ne može se izbeći utisak da je ovo bio zametak velike Cornellijske karte Boke Kotorske koja je prvi put štampana 1688. godine ime gravera bilo izostavljeno.

U svakom slučaju posebno je naznačeno da je ličnost N. N. prikupila podatke za ovu mapu, dala nacrt, opisala grad i okolinu u pisanom prilogu i najzad ime gravera, što je u to vreme bio redak slučaj za ovakvo izdvajanje funkcija.

d) Po ovoj prilici ovde se radilo o vojnoj mapi tude teritorije koja se prikazuje pred eventualni napad, ali neku posebnu vrednost, utoliko pre što je to tlocrt grada i bliže okoline, a ne veduta.

e) Radena je u bakropisu i u vlasništvu je Bibliothéque Nationale, kako gravira, tako i autogram i pismeni izveštaj.

7) a) Herceg-Novi sa okolinom - očigledno ispirisan prethodnim gravirom tlocrt, samo videno iz drugog ugla

b) Primerak u pitanju je sa posebnim dekorativnim okvirom i verovatno je dat u okviru posebno štampanog atlasa. Inače, ova je gravura bez okvirnog rama, štampana u : "Morea ..." Pariz 1686 i druga izdanja Moree "Isole e Citta ..." 1689 Venezia "Teatro Citta ..." Venezia 1696-1697. Ovo je uobičajan Coronellijski prikaz Herceg-Novog, jednostavan u izradi i verovatno, možemo Rosetijsa smatrati njegovim autorom - graverom. Bez obzira na jednostavnost postoji sklad i ravnoteža prikaza grada, okoline, broda u blizini luke, imena grada, kao i dekorativno graviranog rama koji je lepsi nego što je slučaj kod drugih takvih ramova kod Cornellija.

c) i ovde je u pitanju bakrorez, a uzeto je iz kolekcije Đorda Radivoića.

8) a) Naziv gravire je "Forteza di Gornji Grad"

b) Ovaj bakropis je takođe u više mahoma štampan i nalazi se često u raznim Cornellijskim izdanjima, n. pr.: "Morea..." Pariz 1686. Morea..." Venezia 1687. "Isole e Citta ..." Venezia 1689 itd.

c) Predstavlja poseban i jedini prikaz hercegnovskog gornjeg grada. Teško je reći koliko je on dat realistički, tj. da li je slikan na licu mesta ili zamišljen, što bi trebalo utvrditi. Predstavlja odsrednji umjetnički rad. Obim ove gravire varira u raznim

izdanjima od 13,2 x 17,1 cm do 13,3 x 17,3 cm . Ovo se odnosi na uobičajnu graviru, a ne sa dekorativnim okvirom.

d) Iz kolekcije Dorde Radivoića.

9) a) Naziv gravire je "Castel Nuovo in Dalmatia reso (umesto "proso") le 30 Setebre 1687 "Gravira je nepoznatog autora i uzeta je iz nepoznate zbirke.

b) Po svoj prilici se radi o jednoj od brojnih prikaza gradova koji su u to vreme izdavani. Da je uzet iz neke zbirke ukazuje broj u levom gornjem uglu. Karakteristično je kao što je to slučaj u ovoj grupi, tada popularnih veduta, da je grad prikazan u četiri dela" 1) donji grad, 2) višnji grad, 3) tvrđava Sulman-Agwe, 4) gornji grad. Posebno je pokazana reka Zelenika pod 5).

c) Naslov ukazuje da je verovatno crtan, graviran i štampan primerak neposredno posle osvajanja grada. Veoma podsjeća na Rossijev (koji je ovde prikazan pod brojem 10), premda je ovaj imao, očigledno, manje umjetničke domete. Teško je odrediti koji je kome u ovom slučaju prethodio.

d) Bakrotez je iz kolekcije Dorde Radivoića.

10) a) Naziv gravire "Castel Nuovo in Dalmatia"

b) Autor - izdavač Giacomo Giovanni Rossi. Ovo gravira kao i druge njegove gravire su visokog umjetničkog dometa. Natpisi delova grada su identični kao u prethodnoj graviri. Predstavlja vanredno fini i slikoviti prikaz. Posebno je pitanje realnosti prikazivanje grada tj. dali su slikar i graver radili na licu mesta ili po ranijim uzorima. Pored grada ukazujemo na prikaz i na lepe slike brodova.

c) Garavira je uzeta iz atlasa "Teatro delle guere contro il Turco dove sono le piante e le vedute delle principarli citta et fortezze dell Ungeria, Morea et d'altre provinzie de G.G. Rossi 1687". Tu ima i drugih naših gradova. Inače ovaj atlas, pa i ova gravira, spadaju u retke primerke i nije im poznato da ima više izdanja. Izvesno je da je Rossi bio izdavač, ali kao ni kod drugih, ne zna se ko je bio crtač i graver.

d) Tehnika je bakrotez, a primerak je iz kolekcije Dorde Radivoića.

11) a) Predstavlja osvajanje Herceg Novog od G. G. Rossi-a.

b) Ovo je raskošna i umjetnički veoma lepo obradena gravira. Svakako se radi o umjetnički najljepše prezentiranoj graviri Herceg Novog uopšte. Međutim, ima se utisak da je data prednost umjetničkoj obradi, a manje na realnost prikaza događaja osvajanja Herceg Novog. Posebno estetski su prikazani čamci prepuni invazionih trupa. Mogu se uočavati pojedinačni likovi, odeća i oružje, kao i brodovi koji su učestvovali u ovoj invaziji. Izgleda da je ovu graviru radio drugi umetnik, a ne isti koji je radio graviru pod brojem 10.

c) Ovaj primerak se često sreće i moguće je da se nalazi i u drugim izdanjima sem pomenutog pod brojem 10 iz koga je uzeta ova gravira.

d) Tehnika bakroreza. Iz kolekcije je Đorđe Radivoića.

12) a) Veliki letak Arnolda Westerhouxta koji pokazuje osvajanje Herceg Novog 1687. god.

b) Autor (crtač - graver, verovatno i izdavač) je rođen u Amsterdamu 1651. god a umro 1725. god. Živio je u Amsterdamu, Prahu i Rimu. Veoma često je izdavao pojedinačne gravire sa religioznom, zatim istorijskom sadržinom, kao i portrete.

c) Ovaj letak je, prema naznačenom datumu, izdan 16 dana po osvajanju Herceg-Novog, vjerovalno na bazi nekog detaljnog izvještaja, upravo prispjelog sa ratišta, pošto je veoma detaljno u opisima pojedinih faza bitke, a čiju verodostojnost treba detaljno i svestrano proveriti. Sledi i niz pojedinačnih objašnjenja iz scene bitaka, što posebno ukazuje na sveobuhvatnost i dokumentarnost ove gravire.

d) Kao pojedinačni letak ove gravire je izuzetno retka i nije mi poznato da figurira na popisu poznatih prikaza istorijskih scena ovog autora. Sa druge strane ona je velikih dimenzija i kao takva slična prethodnoj, djeluje vrlo dekorativno, iako je umjetnički utisak nešto veća. Iz kolekcije je Đorda Radivoića.

13) a) Gravira "Castel Nuovo assediato e preso dal Cav. Proc. Girola Corner"

b) Izdato u "Citta Fortezze e Isole" od Coronellija.

c) U pitanju je redak atlas, dakle i retka gravira. U ovom atlasu ima gravira još drugih naših gradova.

d) Nepoznat je crtač i graver ove vedute koja po stilu ne liči na uobičajne iz Cornellijevih atlanti. Ista predstavlja dosta široku oblast oko grada, ali nedostaju objašnjenja po detaljnim prikazima. Po umjetničkom dometu zaostaje za dva prethodna prikaza znatno.

e) Tehnika bakroreza. Vlasništvo je "Bibliotheque Nationale", Pariz.

14) a) Autor je Jacques Peters (1637-1695) iz Amsterdama i Caspar Bootats (1634-1718) iz Beča, koji su u svom "Atlas of Hungary and Dalmatia ..." iz 1690 dali graviru mnogih naših gradova, od koih je brojne potpisao Pe'ters. Međutim, smatra se da je bio veći autorski doprinos Bouttatsa.

b) Obrazac za izradu ove gravire, nazvane jednostavno "Castel Nuovo", je gravirao u našem prikazu pod br. 1. iz "Cestal aliquot ...", dopunjena sa pet brodova i drugim manjim izmjenama.

Uopšte gravire iz ovog albuma su uvek uzimale neke obrasce iz već postojećih gravira, uneoloko ih menjajući, ovo iz razloga što nisu imale nove crteže očevideća koji bi poslužili za izradu originalnih gravira. Tako je ova gravira lišene svake autentičnosti i originalnosti.

c) Uzeta je iz kolekcije Đorda Radivoića. Radena je u bakrorezu.

15) a) "Castel Nuovo" je velika i efektna gravira. Razmere 41,5 x 51 cm.

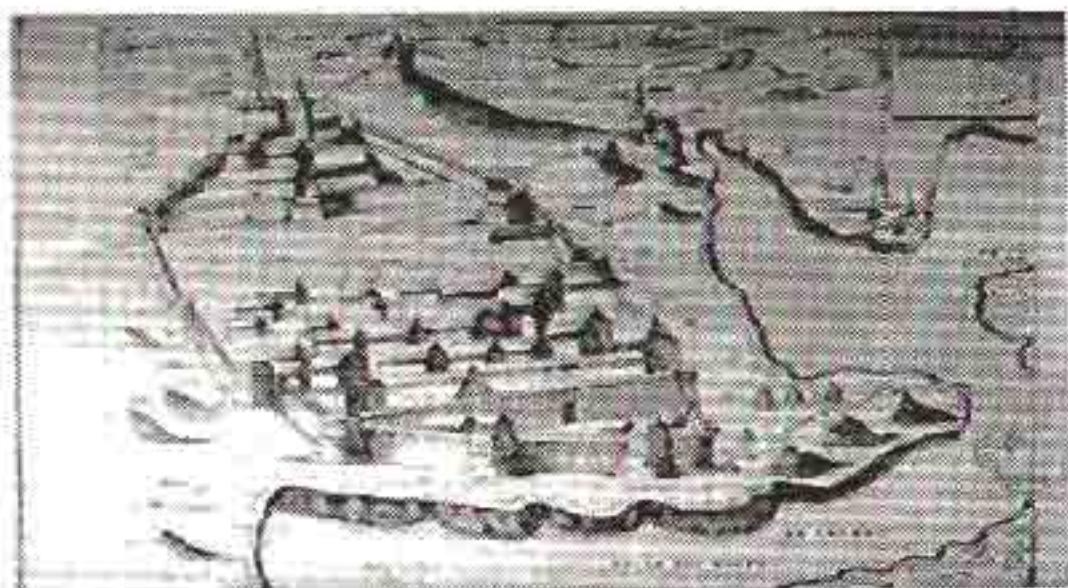
b) Uzeta je iz "Nouveau theatre d'Italia", Amstardam 1704 od J. Blaeu koji je posthumno izdao i predavao Pierre Mortier (1661-1711). Tačno se ne zna ko je crtač i graver, ali je moguće da je za života bio J. Blaeu je poznat kao stvaralač vrstnih geografskih karata. Napominjemo da je, iako izdana 1704. god., verovatno radena u 17. veku s obzirom da je Blaeu umro 1673. g.

c) Ovaj rad je po opštem utisku neobičan i originalan i predstavlja nagovještaj novih pravaca u izradi veduta gradova. Nema nikakvih objašnjenja šta je neobično za graviru ivakovog formata.

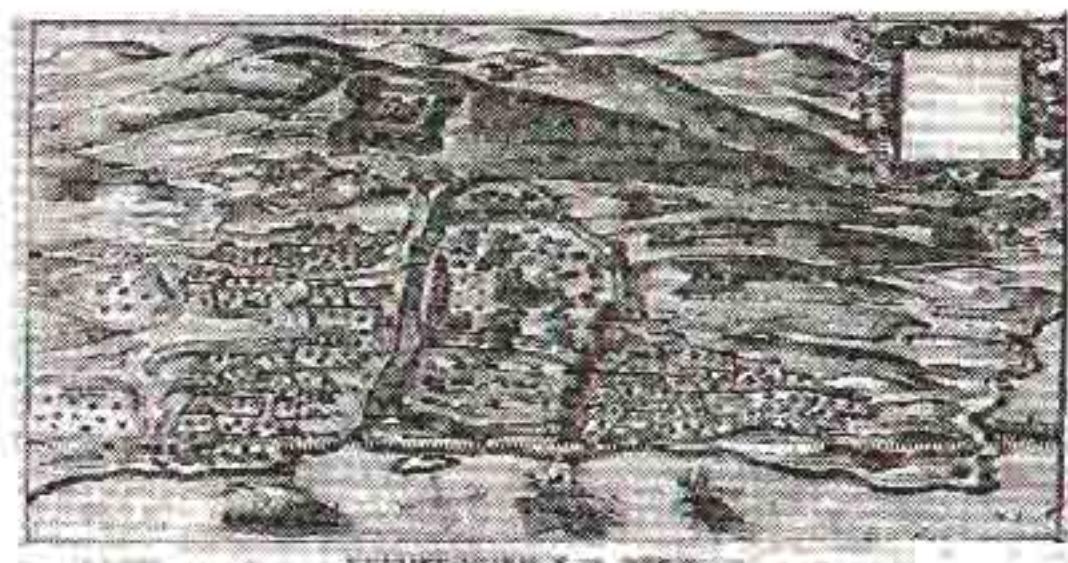
d) Ova gravira se često sreće. Vlasništvo je Đorda Radivoića.

16) a) "Castel Nuovo" gravira vrlo malog formata, isčećena sa Kotorom i stavljena, zapravo sleoljena sa gravirom istog formata grada Kotora u jedan dekorativni gravirni okvir, sa posebnom posvetom. U stvari identična je sa gravirom pod br. 7. u ovom prikazu s tim što su joj dimenzije umanjene.

b) Verovatno je izdvojena iz dela Coronellijevog "Republjica di Venecija IV Albanija" izdana cca 1708. god. Važe sve primedbe kao za gore pomenutu gravuru. Iz kolekcije je Dorda Radivoića.

Slika 1.

Slika 2.

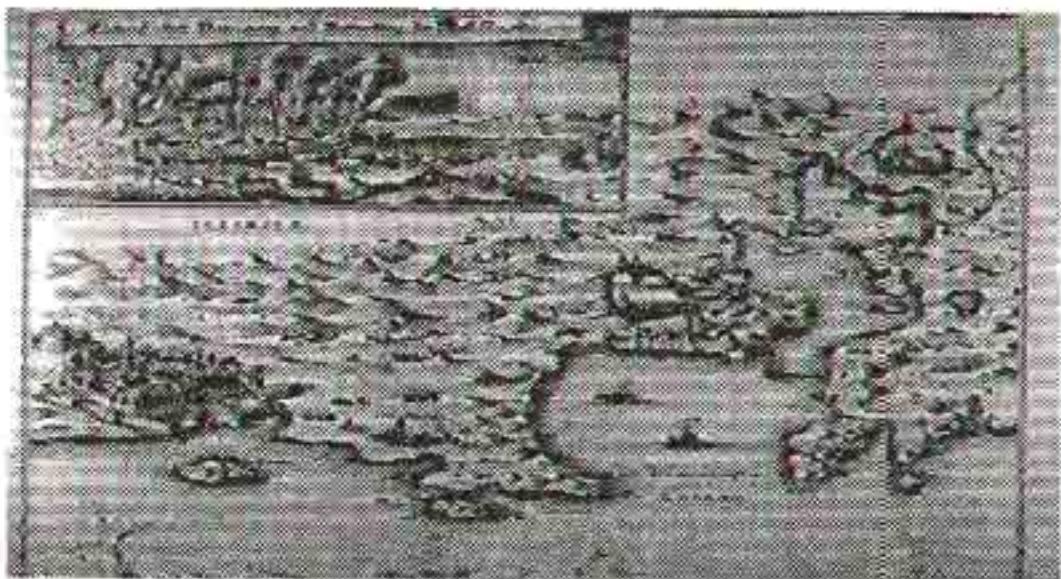
Slika 3.

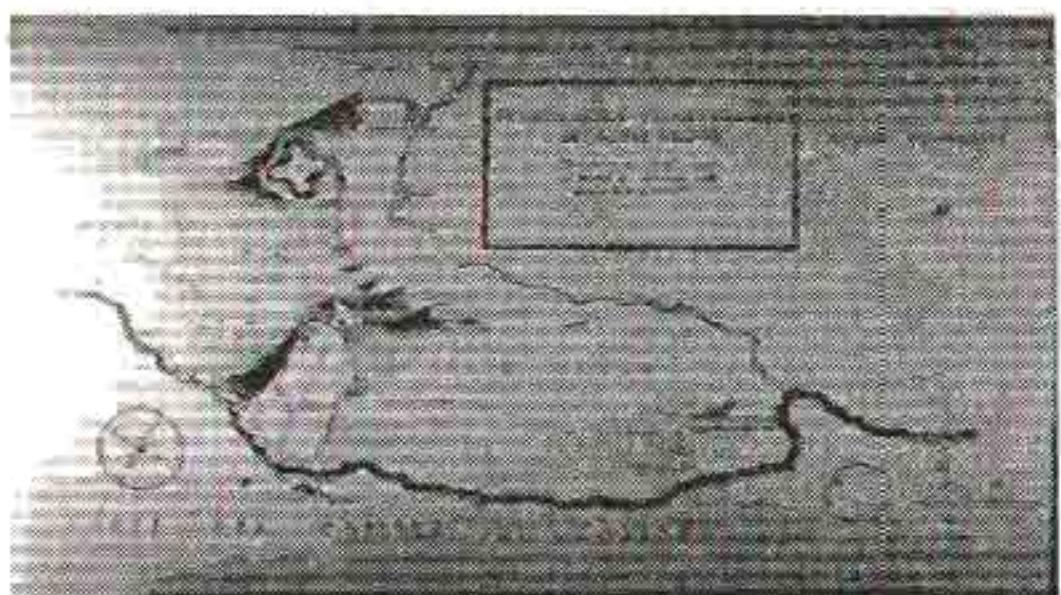
Slika 3a.

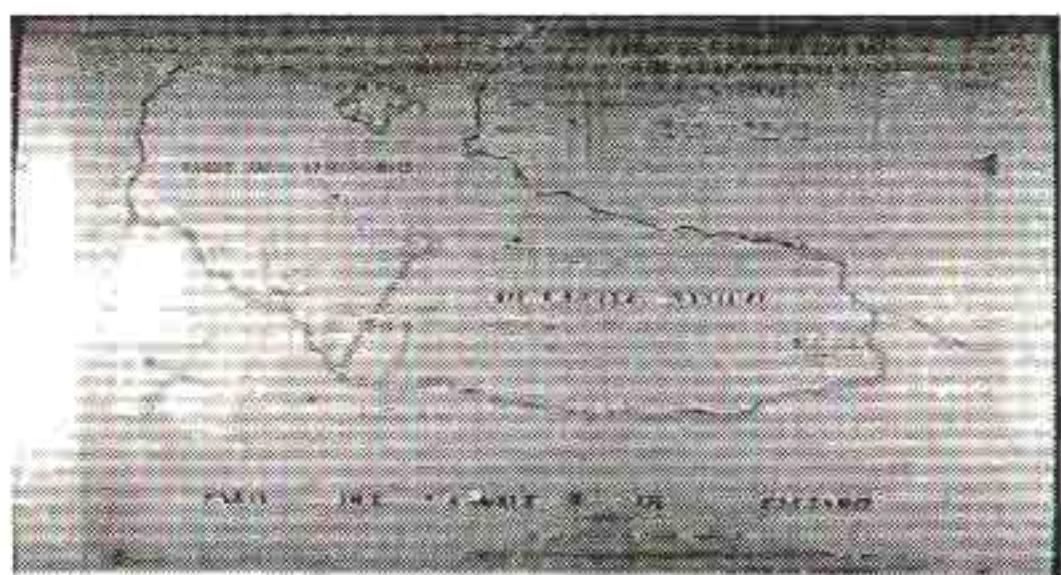
Slika 4.

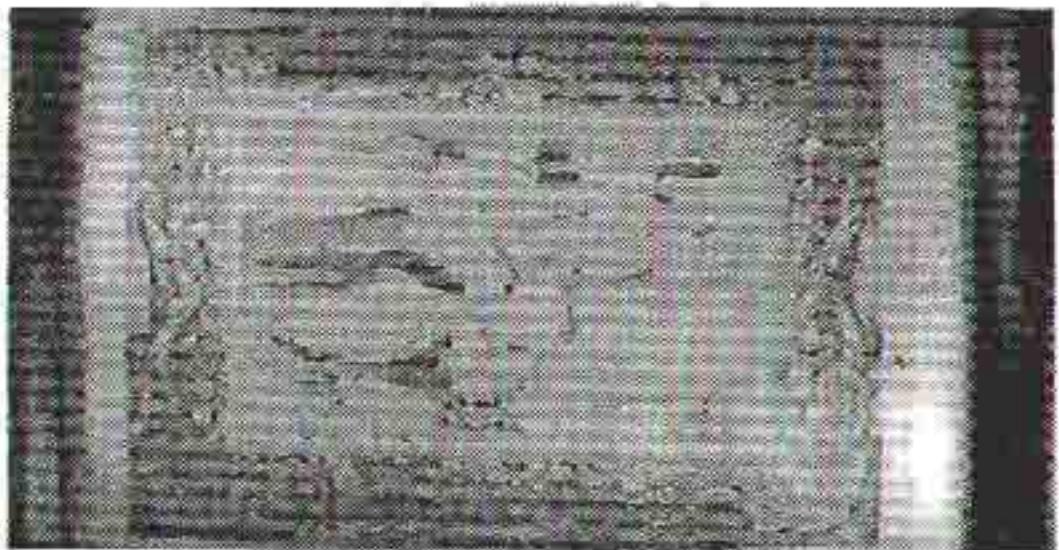
Slika 5.

Slika 6.

Slika 6a.

Slika 7.

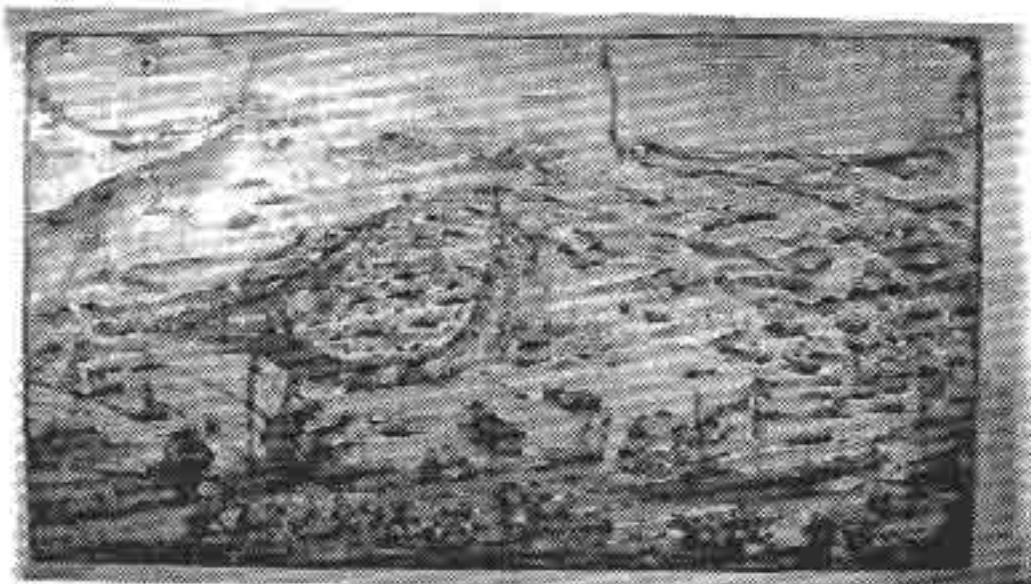
Slika 8.

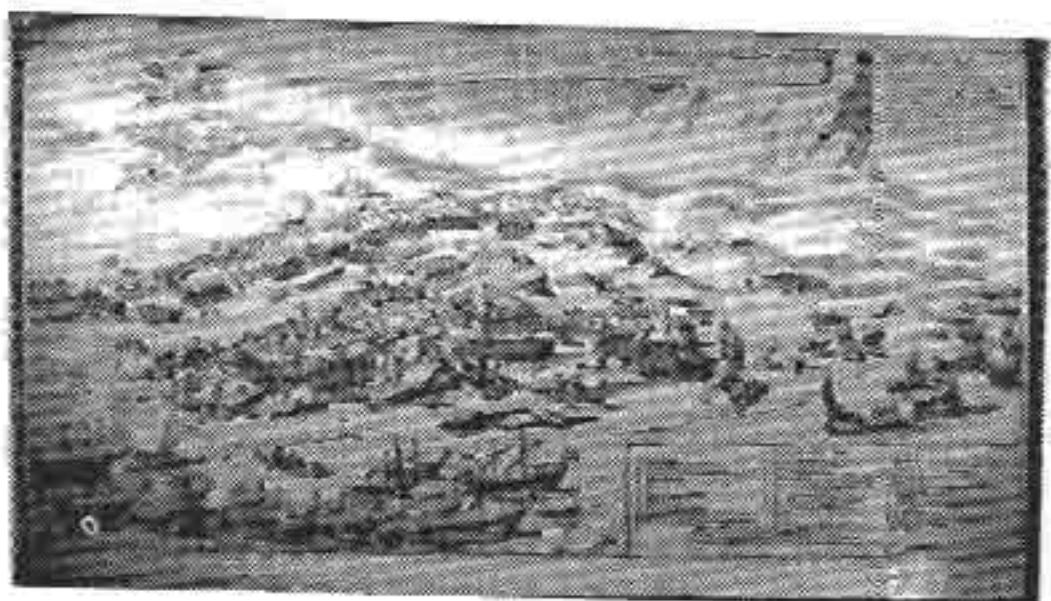
Slika 9.

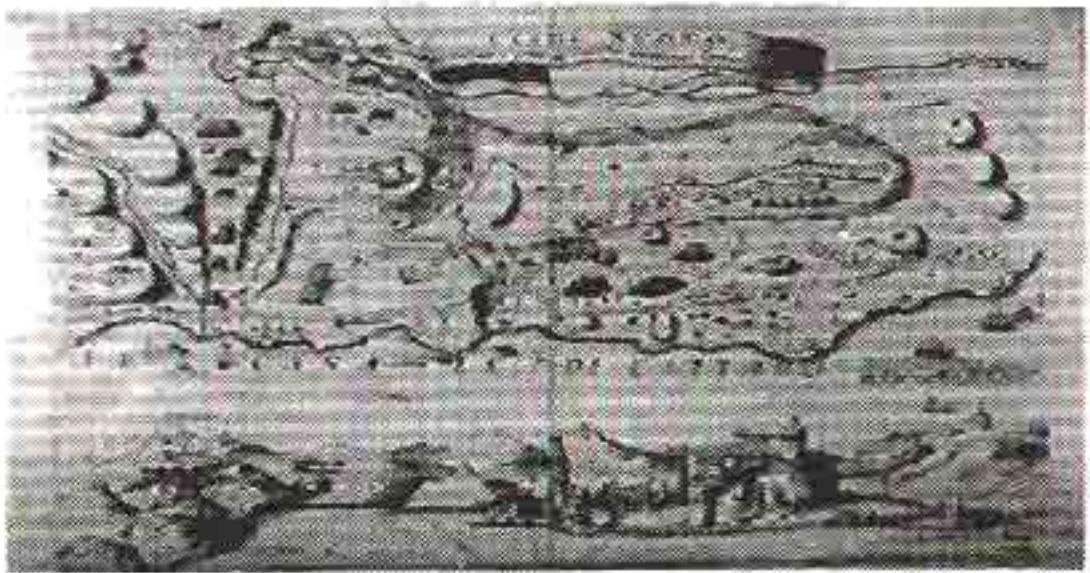
Slika 10.

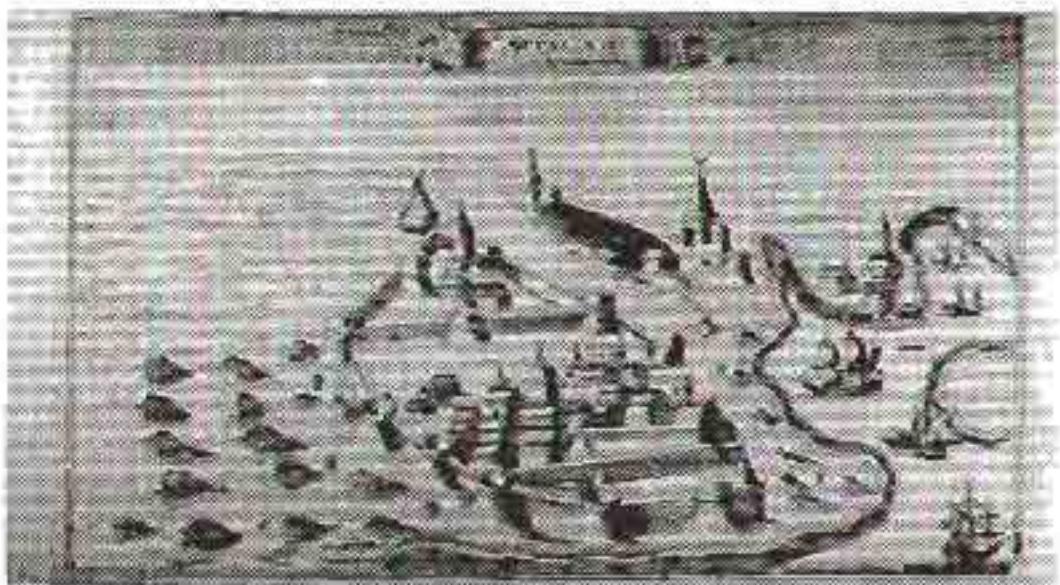
Slika 11.

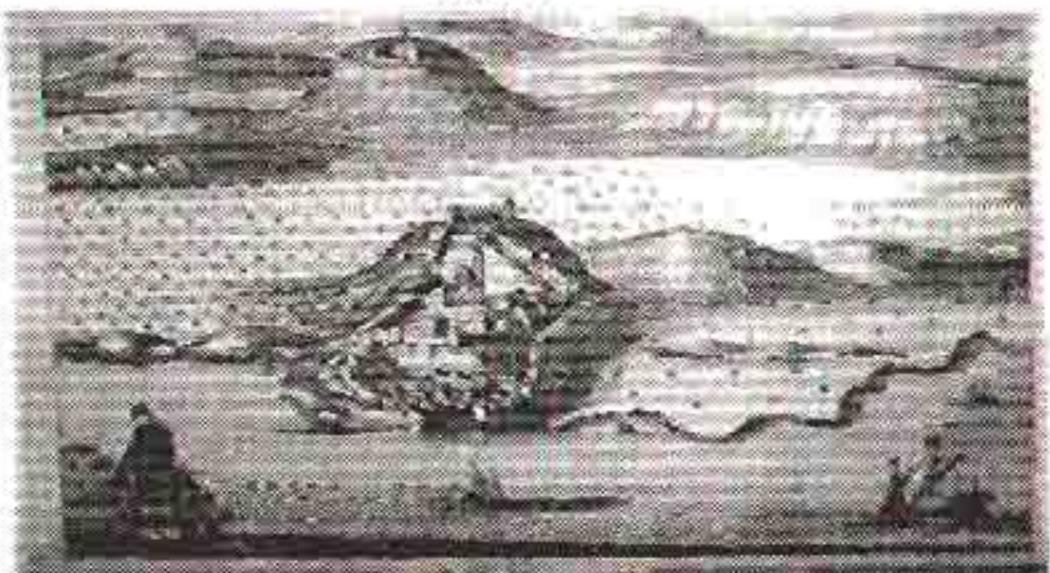
Slika 12.

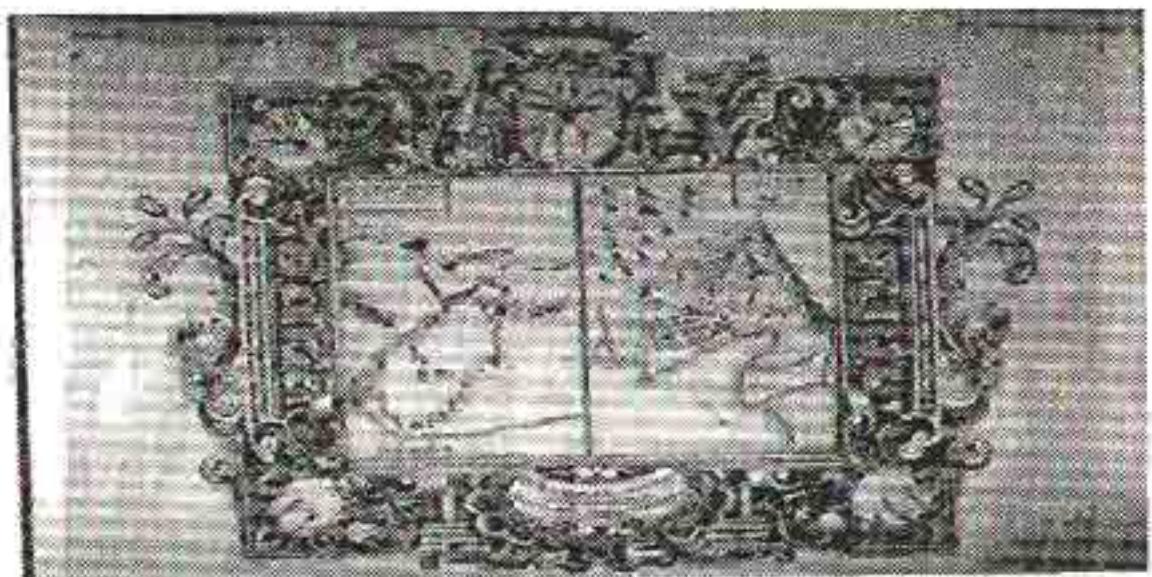
Slika 13.

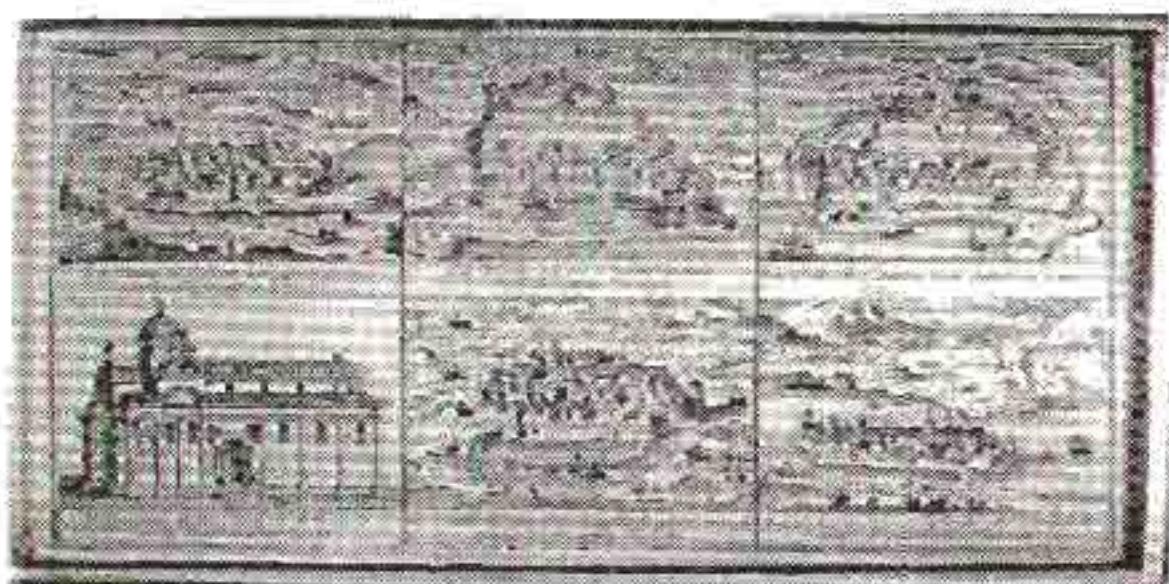
Slika 14.

Slika 15.

Slika 16.

Slika 17.

BIBLIOGRAFIJA

1. Frank - Dietrich Jacob: Historische Stadtansichten, Veb. R.A. Seeman Verlag, Leipzig 1982.
2. Mireille Pastoreau: Les Atlas Francais VIe-XVIIe Siecles, Paris 1984.
3. R.V. Tooley: Tooley's Dictionary of Mapmakers, Map Collector Publications Limited, 1979.
4. Zdenek Wirth: Prag in Bildern aus Fünf Jahrhunderten, Artia Prag 1954.
5. Mireille Forget: Illustration du Vieux Toulon, Aubanel, 1983.
6. Jacqsen Wilhelm: Paris au cours des siecles, Hachette, 1961.
7. Peter Babendererde: Dekorative Graphik, Klinkhardt und Bierman, Braunschweig 1975.
8. Martin Engelbrecht: Europäische Städte im Rokoko, F. Bruckmann Verlag München, 1966.
9. Leo Bagrow, R.A. Skelton: Meister der Kartographie, Propyläen Verlag, Berlin 1985.
10. Phillips, F.R.G.S.: A list Gergaphical Atlases in the library of congress, od I - IV dela, Qashington Government Printing Office 1909 -1920.
11. Jean E. Bersier: La gravure, Editin Berger-Lervaut, 1963.
12. Ales Krejca: Les techniques de la gravure, Grind 1983.
13. Fredrich Bachmann: Die Alten Städtebilder, Verlag Karl W. Hiersemann, Leipzig 1939.
14. R.V. Toolye: Maps in Italian Atlases of the Sihteenth Centry, Časopis Imago Mundi
15. Lamberto Doneti: Martino Rota, Incisore Sebenicense
16. Lamberto Doneti: Alcune Stampe Sconosciute di Martino Roto, oba uzeta iz Archivio Storico per la Dalmazia
17. Ermano Armaso: Vincenzo Coronelli, Bibliopolis Librerijo Editrice Firenze 1944.
18. Roymond Lister: How to identify old maps and globus, G. Bell and Sons itd. London 1965.